

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 218

Title: *Shradha Nirnay a*
(Dharma Sutra Sara)

late

प्र. ५५ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ निजेष्टदेवताकुलदेवताभ्यां नमः ॥ अथ षण्णवतीप्रादुर्निर्ग
 पिच्छिर्यते ॥ वामांगीभ्यः रगगतिनाय वचनाया निर्नसंगतायाः प्रारंभेतां डवस्पत्रि
 पुरविजयिनः प्राप्तरत्नोद्यमायाः सधः स्विघ्रत्कपोत्तंचलदलकदसद्रालमामुत्तवे
 शप्रो हेलनक्षिमा लंक्षपयतुदुरितासंगमंगनवान्माः १ तर्कीनोजाकृन्नासो निरु
 त्तमकविताकैरवेंडुप्रकाशाः सांख्या संख्यात संख्याः कएा नुगनुमतं प्राजलो दोध
 नजः २ वेतंताभीतवाचः फलिनलितिवदः कर्मकांडप्रवाणाः शिष्यायेषामनेके
 ययमेहमनसातान्गुरुनानामामः ३ अथ षण्णवतीप्रादुर्निर्गयोयं विधायते गो
 विंदस्वरितनयविचनदेनकोविता ३ लेहिकासुष्मिभ्रम्यः प्राप्तेतुसहापुमान्
 कुर्यात्षण्णवतीप्रादुर्निर्गत्वा चरमुर्महर्षयः ४ तत्रतानिकानीत्यपेक्षायां तावत्तुं
 गद्यते अमायुगमनुक्रांतिधृतिपातमहाधयाः भान्यष्टसंक्षरवैद्यः षण्णवत्प्रा
 दूर्निर्गतिरिति अस्मार्थः अमाः प्रतिमासं सयाः दसपक्षांसतिथयोदाहरा १२

युगादय उक्ताश्चतस्रो रत्नावल्यां ॥ माघे पंचदशी कृष्णान न स्पेचत्रयोदशी तृतीयाया धवे
 शुक्लान वम्पज्जे युगादय इति ४ द्वापारस्पकलेस्त्रेताकृतयाः क्रमतः स्मृताः कृत
 त्रेताद्वापरंचकलिभ्रमेति चतुष्टयं ४ मूनवञ्चतुर्दश १४ स्थाप्येत्तुवोमनुस्तावन्मनुः ॥
 स्मारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चोद्दृष्टस्तथा वैवस्वतश्च कौरव्ये सांप्रता
 मनुकृते सावर्णिस्तु मनुस्तावत् नौत्योरौत्पस्तथैव च तथैव सूर्यसावर्णिर्ब्र
 ह्मसावर्णिरेव च तथा चरुसावर्णिर्मरुत्सावर्णिरेव च चतुर्दशैते मनवः कथिताः प्र
 वेस्वरिभिरिति मन्वाद्यः प्रोक्ता ह्येमादौ तिथ्यग्नीनतिथिस्तिथ्याशौकसेभोनलोय
 हाः तिथ्यक्वैनिशिवोभोपातिथीमन्वाद्योमधोरिति मधोरिति चैत्रमारम्भक्रमो ज्ञे
 यः चैत्रे तिथिः पौर्णिमा १५ अग्निस्तृतीया नुक्ता ३ इति द्वे २ वैशाखे तु मन्वा
 दिर्नास्ति ॥ ज्येष्ठे पौर्णिमा १५ इत्येका १ आषाढे पौर्णिमा १५ शुक्ला द्वादशी च १०
 इति द्वे २ श्रावणे कृष्णाष्टमी ८ इत्येका १ भाद्रपदे शुक्लतृतीया ३ इत्येका १ आ

ष. आ.

२

शिवेशु ज्ञानवर्मा २ इत्येका १ कार्तिके पौर्णमासी १५ शुक्ला द्वादशी च १२ इति द्वे २ मार्गशि
र्षे तु मन्वादिनां स्ति पौषे सिते काह्ना ११ इत्येका १ माघेशु कृत्तसममी ७ इत्येका १ फाल्गुने ॥
अमावास्या ३० पौर्णमासी चेति द्वे २ एताः क्रमान्मन्वाद्यश्चतुर्दश १४ क्रान्तयो मेषादयः
संक्रान्तयः सर्पस्पृहादशप्रसिद्धाः १२ विष्णुं भादिममदशमः नतु योगविशेषः तस्य काह
चित्कत्वेनोक्तसंख्या पूरणनर्हतात् महाजयाः षोडश १६ तेनैव पदं कृत्वा पक्षे ॥ षोडश
पञ्चासह ॥ प्राप्तिनसितवति पक्षसह तिथिद्वयाभावणे नैत्युक्तं विधात्रयं हेमाद्रौ ॥ आन्व
ष्टयं अष्टकोत्तरदिनश्चाह १ चकारात्सर्वेषुः श्राद्धं २ पक्षकाश्राद्धं च २ इति त्रयं ३ त
त्राष्टकमुक्ता नृगवताः मृगलायेन न हेमन्तत्रिंशद्विरयोश्चतुर्दशी मपरपक्षाणामष्टमी च
ष्टका इति तत्पूर्वेषुः श्राद्धं तदुत्तरे ॥ द्विः आन्वष्टयं च ॥ इति षण्णवती श्राद्धानीत्यर्थः
यत्तु ॥ वैधतयोद्वाहना १२ अतीपाताद्वहना १२ महाजयाः पंचदश १५ आन्वष्टया १
निपंचदशी १५ ते वै षण्णवती श्राद्धानीतिकेचिच्छाचरव्युः तदश्रद्धेयं त्रयोदशवैधति
अतीपातात्मकं लंनियतं चांशदे इति स्फुरविरोधात् नाक्षत्रस्पृहादशात्मकत्वेपि दृष्टं

२

संक्रमणद्वीनां न्यूनत्वेन प्रकृतानुपयोगात् ॥ आदौ मध्येऽवसाने तु यत्र कर्मो वजेश्वरि
सपक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धषोडशकंप्रतीति कार्त्तिके जीर्णाय ॥ कर्मगतं सवितरिया न्यून
नितुषोडश ॥ क्रतुनिस्तानितुष्या निसंपूर्णविरुद्धिर्लेरिति श्लोकगोतमीये ॥ ननस्पस्या
सिते पक्षे तिथिषोडशकंचयत् ॥ कर्मगतं श्वेतस्यैः स्यात्सफलः पितृकर्मणि तिबोधाय
नीये चेत्पादिवरुधर्मसंग्रहाकोषेषु श्राद्धषोडशात्तोत्मास्वग्रंथनिर्णीतविशेषात् महा
जयानां पंचदशालानुपपत्तेश्च ॥ एतेन ॥ रास्त्रिणतुहता ये वै ते न्यस्तत्र प्रहायत इति त
रदेवतावाधेन रास्त्रिहृतदेवतात्वविधानात् ॥ तद्वत्तावे लुप्यते ॥ कार्त्तिके जीर्णाय दिवचो
सितु रास्त्रादिमृतपितृकाधिकारिकश्राद्धेष्वेषोडशत्वसंख्यामयकृत्वा पयं ति ॥ अ
तो देवताभावो न चतुर्दशश्राद्धं लुप्यत इति न्योक्तं वचनमपास्तं ॥ दिनानि दृष्टा प
चचेत्पादानीं वै श्रानराधिकरणमायेना क्युत्तमानुवाकत्वेनोपपत्तेः ॥ पक्षांतरं
नेति माधवीये स्पष्टं ॥ तत्र पक्षांतरं काम्य इत्यमं ॥ तथापि प्रकृतसंख्या पूरकत्वं षोडश
त्वं दिनाः नुपपन्नमेव ॥ ननस्यापरपक्षे तु श्राद्धकार्ये हिते दिने नैव नैराहिवर्जं स्या

प. श्रा.
३

नैववर्ज्योचतुर्दशातिवचनानुरोधात्प्रतिपत्त्यतिथेकां वजीयित्वाचतुर्दशमितिप.
युहासनास्त्रमपिपक्षांतरेष्वेववतिष्ठतीतिनिर्णयामताहैस्पष्टं॥अशस्त्रमतपितका
धिकारिविषयत्वव्यवस्थापनंतुनयुक्तीसहं॥इत्येणतुहतायेवैतेन्यस्तत्रप्रदीयतइ
त्यस्यत्रास्त्रमतयित्वादिदेवताकश्राव्यकर्मतिरस्येवत्ताहन्नाधिकारितेप्रतिविधा
नोपपत्तेः॥नचास्ममहालयंगतैतच्छास्त्रदिनांतरेपुनर्महालयकर्तव्यतायाःसर्व
ग्रंथसंमतत्वात्॥यार्धेणधर्मकपित्रादिदेवताकमहालयविरुद्धैकोद्विष्टधर्मधर्मोक्तिं
गितत्वात्तेमलेत्रसत्त्वानुप्रसत्त्वत्ता॥आन्वष्टकादीनांपंचदशत्वात्किरपिकुलपि
तेव॥हेमन्तत्रिंशिरयो रित्पाश्वलायनसूत्रेणदाह्यास्त्रस्वयमेवोपपादितत्वात्
भाद्रपदापरपक्षगतानानमुरव्याहकात्वं॥एस्पस्वयमेवोपपादितत्वात्॥एतेनमा
घ्यावर्षप्रौष्ठपुधाअपरपक्षेलाश्वलायनाक्तकाष्टकाधमीतिदिशोक्तेः॥कर्मने
स्पष्टं॥हत्तात्माध्यावर्षारम्भश्राद्धस्वतंत्रमितिहस्ततीयव्याख्यानेत्वसंभव
एव॥तस्मादस्मदुक्तव्याख्यैवज्यायसीति॥अथैषांकात्मा॥दर्शिमहालयपाहकान्व

३

क्षुष्टकापूर्वेषुःश्राद्धान्तपराङ्मे॥तत्राष्टकाश्राद्धेअष्टमाअपराएहगमितनिय
मः॥तदनुरोधेनपूर्वैस्तिरयोर्दिनयोःपूर्वेषुरान्वष्टम॥युगमन्वाहयःशुक्लपक्षगाः
पूर्वाणे॥हस्पपक्षगाअपराङ्मेसंक्रांतयःसंक्रांतिनिर्णयोक्तपूर्वकालगाः॥वैधवि
यतिपातौकुतुपव्यापिनो॥दिनद्वयेसत्वेअसत्वेचपरदिनगो॥मलमासेऽप्यभायुग
मनुवैधतिव्यतापातश्राद्धानिकायाणि॥संक्रांतिश्राद्धंअधिकशासेननवत्पेवतस्य
संक्रांतत्वेनैवसंनवात्॥महालयपाहकादीन्यपिनकार्याणीति॥अथैषांपिंडदान
निर्णयः॥तत्रयुगादिमन्वाहिसंक्रांतिवृत्तीपातवैधतश्राद्धानिपिंडरहितानि॥अ
मामहालयपाहकादीनिसपिंडानि॥तत्रविशेषः॥विवाहाद्यनंतरममावास्याश्राद्ध
महमीश्राद्धंचपिंडरहितमेव॥तत्रापिमहालयान्वष्टकापूर्वेषुरादिश्राद्धानि
तुसपिंडान्येव॥तत्रापिविशेषांतरं॥गुर्विणीपतिकर्तृकमासिकादिकमहालया
दिश्राद्धमपिंडकं॥मुंडनेपिंडहानुंचप्रेलकमणिसर्वत्रा॥नजीवत्पितृकःकुर्वीष्ट
विणीपतिरेवचेतिहोक्तेरितिनिर्णयसिंधुल्लितरत्नावलीकारादयः॥द्विष

एमयस्वसंविजमानश्रीभगवद्भस्करेभ्राह्मनिधत्तायमयस्वेतौहित्रकर्तृक
 मालामहमाध्वकरणेऽस्पृहावचसोनिर्मलतामेवाहनालकंदः। वस्तुतोऽस्पृ
 हावचसः समलत्वेऽपुसर्गपिवाह्मयवस्यया गयोयांगंगयोश्रवैवयताहे
 चमहाजयेऽ। निविहमपिकर्तव्यंपिंडदानं तिलापण मितिपरशुरामप्रतापीयमसु
 त्तेः। अहमेनवमैमासियस्मस्त्रागर्ज्जिणानवेत्। पितृभ्राह्मचर्यकर्तव्यंपिंडदानं यथा
 विधातिहारावत्यंस्मत्तंतरोत्तेऽस्सपिंडकमेव॥ अत्रमहालयप्रकरणेपिंडदान
 विधौत्यापसायान्नासिकादिकग्रहणं॥ अत्रानुत्तमपिकर्तव्ययुतभ्राह्मसपिंडा
 करणमित्यन्वर्थसंज्ञाबलात्कथमपिसपिंडकमेव सिध्यति॥ तद्भूतोयः कश्चनापि
 विशेषः सत्त्वश्रेष्ठविघ्नप्रकरणेवस्मते॥ केचित्तु॥ अंतर्वत्पुत्रकयोर्नयिसाम्य
 मुररीकुर्वति॥ तदन्तर्भिकं॥ केवलपुत्रस्त्रीकर्तृकश्राद्धतत्सत्त्व। गर्ज्जिणसूति
 कादिश्वकुमारीवाऽथरोगिणी॥ यदाऽशुचातदाऽन्येन कारयेत्प्रयतास्वयमिति॥
 श्राद्धतदनकर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेऽहनि॥ मर्त्युः श्राद्धपंचमेदिशुयन्निपापरिजस्व

लेतिचेत्याद्यनेककरणकरणेचरविशेषावगममात्र॥ तत्रात्रैतद्विशेषनिरूपणमु
 पयुज्यतेऽतोऽयतएवतत्संपत्पतरत्वास्तोविग्रहः प्रस्तुतमनुसंधेयं॥ अथैवतानि
 लय॥ अथान्वष्टव्यं पितृमातृसपत्नीकमातामहवर्गकं न वैवत्स्यमहालयतुसपत्नी
 काः पितरोमातामहाश्वेतिद्विपाद्वीणं पितरोमातृः सपत्नीकमातामहाश्वेतिविपाद्वी
 णंवा॥ सतिविनवेमातामहाद्विपाद्वीणमपिपृथक्कुर्यात्॥ इतिचतुःपाद्वीणंवाविपाद्वीणंवा
 स्त्रीपुत्र। पितृव्याहिरुरुमित्रपर्यंतं सकलैकोद्दिष्टैवतसहितमेकपाकेऽनकुर्यात्।
 शेषाणितुसपत्नीकं पितृमातामहवर्गद्वयात्मकमितिषड्वैवतानिति॥ स्त्रीपुत्रपि।
 तव्याहिरुमयएनवद्वाह्रगामतमेवतावेत्योक्तिस्तुनिर्मलाधर्मसंहितास्ततदुपज्ञा
 याव्याचिरव्यासुत्वमानव्यासज्ञावृत्ते॥ महालयेगयाभ्राह्मैवद्वौनवान्वष्टकासुच॥ ज्ञेयं
 दाश्राह्वैवत्यंतार्थश्रीमद्यासुचतिनिगमवाक्यंचसतिविनवेदशर्गद्विपाद्वीणकत्व
 व्यावर्तकं॥ अतएवोक्तं॥ शेषंवाट्पौरुषंविदुरिति॥ अन्यथोपाध्यापगुरुः श्वपितृव्या
 चार्यमातुलारत्तुपक्रम॥ सखिस्वदशिष्याद्यास्तथैवमहालये॥ एकोद्दिष्टविधा

नेन प्रजनाऽप्याऽथ यत्नतरता हि हेमाश्रयपुस्तकेन वेद्यार्थापत्तेः अतएव निर्णयाम
 तेमहा-लयाद्यै एषकसंख्यानतन्त्रादिनाया वृत्तादेवता निर्णयः। तत्रैव स्मिन्नेव का
 ले एकै नैव पाके नैका एव कृत्वा आद्यादीनामेवोद्दिष्ट विधानेन आद्या निकुर्यादित्कत्वा
 चार्थगुरुशिष्येभ्य एव चेत्पाद्येकस्मिन् आसने सर्वानाचार्यादीन् प्रपूजयेदित्कत्वा
 एकस्मिन् आसने इत्यशक्तविषयज्ञासनेनावविषयं तेन तत्रैव निर्णयः। तस्मा
 त्पावर्णे कोद्दिष्टदेवतासंमुखपात्तकामहालय इति सिद्धं ॥ अथैतद्यु विश्वेदेवाः तेन
 मदनपाश्र्जिते लोकसंग्रह उक्ताः। कलुर्दत्तवसुः सत्यः कालः कामस्तथैव च धा।
 रिल्लोचनश्चैव तथा चैव पुरुरवाः ॥ आदिविश्वेशै तेषु विश्वेदेवाः प्रकीर्तिता इति
 तत्राष्टका संज्ञकाष्टमी आद्येषु कालकामाविति विश्वेदेवाः। सपिंडाकरण आद्ये
 पिकालकामावेव ॥ पूर्वेषु आद्यान्वष्टका आद्यामावास्या आद्यमुत्सवस्य गादि आद्य
 मन्वादि आद्यसंक्रांति आद्यवैधति आद्यव्यतीपात आद्यमहालय आद्येषु संवैधपितु
 पुरुरवाईवाविति विश्वेदेवाः। वार्षिक आमासिक आद्येषु पुरुरवाईवावेव सर्व

संक्रांति निमित्त आद्येषु सामागतः पुरुरवाईवाविति विश्वेदेवाः कथितास्तथाप्यप
 राहुः पितृणामिति श्रुत्वा तन्माय साम्पेन कन्यासंक्रमणस्य पैतृकपर्व प्रधानस्त्वेन
 पत्न्यादिशेषप्रसक्तेस्तस्मिन् कन्यासंक्रमण निमित्ते आद्ये धरिल्लोचनाविति विश्वेदे।
 वाः यन्तुः। महालय आद्ये धरिल्लोचनाविति विश्वेदेवा इति केचिच्च रमुः। तच्चैत
 अपि कन्यागते सूर्ये काम्पेतु धरिल्लोचनावित्पत्र राहुपरागे स्नायादित्पादिवत्क
 न्यागते सूर्या इति सप्तम्यर्थस्य निमित्तरूपत्वेन निमित्तांतरप्रतिने निमित्तिकस्योचिं
 त्यात् ॥ तस्मात्कन्यासंक्रम निमित्त आद्ये वधरिल्लोचने ॥ नमहालय आद्ये इत्य
 विरुद्धधर्मागमविष्कर्षः ॥ यज्ञे तदुक्तं ॥ सत्यवत्सवदाविति। धर्मागमनि
 र्व्वर्ष ॥ इत्यत्र मिमांसिते ॥ को धर्म इति। विहितकर्मजनस्तत्र धर्मविधिः सान्त्तान्मा
 नं। सचविधिः क्वचिदपूर्वः ॥ यथोद्दिष्टयजेतेत्याद्ये ॥ अत्यंताश्रितविषयत्वात् ॥ क
 चिन्नियमविधिः। ब्रीहानवहंतीत्याद्ये ॥ दृष्टादृष्टफलकत्वात् ॥ कचित्परिसंख्यावि
 धिः ॥ पंचपंचनखाश्च पारसाद्ये पंचेतरनिषेधविधायकत्वात् ॥ तत्रापूर्वविधौ

ष. आ.
६

विधायेवतात्पर्यं। नियमविधौ तु विधिनियेधयोः॥ परिसंख्यायां निषेधमात्रे। अपूर्ववि
धिना हि प्रमाणान्तराः प्राप्तकर्मविधियते। नियमविधिना तु पक्षे प्राप्तं नियम्यते। यथा
ब्रीहिनवहंती सूत्रः। अत्र हि वैतुष्यसाधनत्वेन यस्तनरवनिर्कृतनादिक्रियते तदा
वद्यातो न प्राप्तः॥ यस्तु स एव क्रियते तदा प्राप्तः॥ तत्र प्राप्तपक्षे विधिर्जन्य एव॥
अप्राप्तपक्षे पिनेष्टसाधनता बोधनाय विधिः॥ तस्याः प्रामाण्यं तरसिद्धत्वात्
किंतु नियमनाय। नियमनतु देधा॥ अस्य स्थाकरणेन॥ अस्यावश्यकरणेन॥
यथा नरवनिर्कृतनकरणे दोषस्तथाऽवद्यातकुरलेपि दोषस्या जागरूकत्वात्॥ सां
गिकर्मणोऽनिष्पत्तेः। तस्मात्संज्ञा प्राप्ताऽपक्षविधिः। पाक्षिकप्राप्त्या नियमः॥ ए
कस्यानेकत्र प्राप्तस्यानतो निवृत्त्यर्थमेकत्र परनवचने परिसंख्या॥ यथा पंच
पंचनखा नृणां हस्त्या इत्यत्र॥ अत्र हि नृणां हस्त्याणां तः श्लाघादिषु श्लाघादिषु च प्रा
प्तेः श्लाघादिषु निवृत्त्यर्थवचनं॥ न तु नृणां हि नृणां हस्त्याणां मित्यात्पर्यं॥ तस्य वेधत्वा
पतेः॥ ननु नृणां हस्त्याणां सपक्षे प्राप्तिविषयस्य नियमविधिरेव किं न भवतीत्या

हेयं॥ युगापदेव श्लाघादेः। श्लाघेश्च नो जनसंज्ञवेनेतानुष्ठानसमयेऽपराधप्राप्तेरसंभ
वात्। तथा विप्राप्तिरसंभवेन पाक्षिकप्राप्तेरभावात्॥ तदुक्तं। विधिरसंतमप्राप्तौ
नियमः। पाक्षिके सति॥ तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्येति कथ्यते इति॥ तत्र दोष
त्रयवती परिसंख्या। विध्यंतरसंज्ञवे॥ न स्वाकारार्हा॥ पंचपंचनखा नृणां हस्त्या इ
त्यत्र हि पंचेतरपंचनखा अत्र हस्त्या इत्यर्थः प्राप्यते॥ तत्र च स्वाधीनानमेवो दोषः
परार्थपरिकल्पनं परः। प्राप्तस्य स्वादिनृणां हस्त्याणां स्वाधीनतायुः ३ निषेधविधि
स्तृतीय इत्यने। एतत्स्वाकारात्किंच एव चायमपि प्रकारः। तथा हि। क्वचिन्नित्येवि
धिः॥ यथा हृद्या हृदरुः। अस्वं पितृन्। प्र। तिमावहन्ति त्वाहविकरणेषु त्वायश्कृते।
क्वचिन्नैमित्तिको विधिः॥ यथा गरुडहृदरुः। हृदं कुयति सवर्णनाशे तच्छृंगं तिकुयति
त्वाहो निमित्तसंयोगश्कृतेः॥ क्वापि प्रायश्चित्तविधिः॥ यथा ब्रह्मचार्यवैकौशिकी
नेत्रमंतगं नमालयेतेत्याहो॥ दोषसंयोगे विधानात्॥ क्वचित्काम्यः। स्वर्गकामेय

जेतुं स्यादौ ॥ विधुद्देशे फलश्रुतेः ॥ क्वचिदर्थवर्तिकं फलं ॥ यथाऽत्रिसत्रादौ ॥ क्वचित्कर्म
 फलं ॥ यथा विश्वजिह्वादेः ॥ विधिरपि क्वचित्कल्पः ॥ यथाऽश्वमेधादौ ॥ पुनरपि विधि
 श्रुतुर्ध्वः ॥ तत्र कर्मस्वरूपमात्रबोधको विधिरुत्पत्तिविधिः ॥ यथाऽग्निहोत्रे जुहोती
 त्यादिः ॥ अंगं निसंबंधबोधको विधिर्नियोगविधिः ॥ यथाऽध्वाजुहोतीत्यादिः ॥ अंगस्य
 रक्षः प्रधानस्य च संबंधबोधनात् ॥ सांगो प्रधाने कर्मण्यनुष्ठानबोधवः ॥ प्रयोगवि
 धिः ॥ यथाऽप्रयाजादेः ॥ क्वचित्प्रधानविधिः ॥ फलकामनादिरूपाधिकारबोधकोऽ
 धिकारविधिः ॥ स एव क्वचिदंगविधिः ॥ यथाऽप्रयाजादेः ॥ क्वचित्प्रधानविधिः ॥ यथाऽ
 र्गदेः ॥ स एव क्वचिद्वर्तकः ॥ यथाऽपावास्यायामपरा ज्योतिः पितृयज्ञेन चरंतीति ॥
 क्वचिन्निवर्तकः ॥ यथा मावास्यायां नाधीयीतेत्यादिः ॥ स एव क्वचिद्रूपविधिः ॥ क्वचि
 कर्मनामधेयता ॥ तथाहि ॥ चमसेनापः प्राण्येद्गोरोहनेन पशुकामस्येति ॥ नित्ययो
 र्दृष्टौ र्मासयोरप्राणयने विधाय चमसेनगुणफलाय गोरोहने विधीयते चमसे
 नापः ॥ प्राण्येद्गोरोहनेन पशुकामस्येति ॥ यथावानित्याग्निहोत्रे फलसंबंधाय दधिसं

बंधः ॥ दधेर्द्रव्यकामस्येति ॥ कर्मनामधेयतात्तुद्दिष्टाय जेतुं स्यादौ ॥ तत्रोद्दिष्टाय जेत
 पशुकामस्येति विषयः ॥ सगुणविधिः ॥ कर्मनामधेयस्येति विषयः ॥ अत्र ध्वाजुहोतीति
 वद्रूपविधिः ॥ नचोद्दिष्टार्थे प्रसिद्धतिरदधिवेषमरुदेरनावेऽपिरवनित्रे उद्दिष्टनेम
 मिरेनेनेतियोगसत्वात् ॥ चमसेनापः प्राण्येदिति विहितं प्रकृतमाश्रित्य गोरोहनेन पशुकाम
 मस्येति पशोर्गुणफलत्ववत् ॥ ज्योतिषोमेन यजेतेति विहितं प्रकृतमाश्रित्य प्रकृतं पि
 गुणफलेत्वस्य पशोर्संज्ञात् ॥ तस्माद्गुणविधिरिति पर्यः पक्षः ॥ उद्दिष्टाय जेतुं स्यादौ ॥ तिसामाना
 नाधिकरणानुरोधेन कर्मनामधेयः ॥ तैव ॥ नचरवनितायागे ॥ नेतिसामानाधिकरण्यं
 गुणविधित्वेषु पपवते ॥ भवत्यलक्षणापत्तेः ॥ दध्वाजुहोतीत्यादौ न कर्मनामधेयता ॥
 तदर्थं स्यात्प्रसिद्धत्वात् ॥ सोमेन यजेतेत्यादावपितथा सामानाधिकरण्यं च ॥ तत्र त्वा
 पाप्रकृतं तु उद्दिष्टं पशुकामनेनेतियोगः कर्मणाति सिद्धांतः ॥ वेदस्य सामानाधिकरण्यं देव
 धर्मे प्रामाण्यमुक्तं ॥ साक्षात्तं न मूलभूतप्रमाणं तदनेनैव ॥ स्मृतेस्तन्मूलकतया
 प्रामाण्यं ॥ आचारस्य तु स्मृतिरूपमलो ॥ न्यायकत्वे सति श्रुत्यन्यायकतया ॥ अ

८

तावानंतरितं प्रामाण्यं सुखे ॥ एकान्तरितं स्मृते स्मृते ॥ अंतरितमात्रं स्वस्य ॥ इ
ति वक्तुं न शिष्टं ॥ अतिस्मृतिर्विरोधो न स्मृतिः प्रामाण्यं ॥ यथोद्वेगो सर्वावेष्टयितु
येत्यादि ॥ अतोऽहं वरास्य ह्येष्टं येदित्यादि प्रत्यक्षवेद विरोधात् ॥ न च स्पष्टे स्पष्टस्य श
ज्ञानं विवक्षितं ॥ तस्याः स्पर्शकनाप्यनिर्भूतेशतत्वादिनाग्रहणे कर्मणो निरगतापत्तेः
किंतु संबंधतया ह्येतत् ॥ तस्याः स्पर्शकृत्वेत्यर्थस्य बाधो संबंधश्च संयुक्त सं
योगोऽपि संभवतीति कथमत्र अतिस्मृतिर्विरोध इति वाच्यं ॥ साक्षात् संबंधस्योत्स
र्गिकत्वात् तदा धातुपरंपरा संबंधस्वीकारात् ॥ अपिच ॥ स्पष्टे स्पष्टसंबंधं कृत्वे
त्यर्थः ॥ न च संयुक्तसंयोगः सर्वान्तेन तत्कृतिसाध्यः ॥ धर्मिणो विप्रवेशात् ॥ न च स्म
रतिः समूहेन अतिमनुयास्यति ॥ तथा च कथं तया बाध इति वाच्यं ॥ प्रत्यक्षवेद
विरोधेन तस्या अननुमापकत्वात् अतिप्रसंगात् ॥ स्मृतित्वमात्रस्यातद्विगतत्वात् ॥
किंचिदर्थं स्मृत्या प्राप्तं तवाक्यस्य स्मृतित्वात् ॥ अतएव संभवन्मूलगतस्य स्मृतिर्न
वे स्मृत्या यतो न यस्यादिमत्वात् तवतो न मूलाऽप्रमाणमेव ॥ मायमत्वात् तन्मूलक

८

त्वेनैव प्रमाणं ॥ एवं प्रमाणं तस्मिन् ॥ पि ॥ ननु यदि अस्या स्मृतेर्बाधस्तदा क्रतुम
ध्ये अधोवातादि निमित्ते सति नैमित्तिकमात्रमनस्मृत्त्या बोध्यते सान्ध प्रमाणं
स्यात् ॥ वेदं कृत्वा वेदिकरोतीति अतिविरोधात् ॥ हर्नमयं समाजं न साधनं वेदवेदि
राहवनीयगर्हपत्यमध्यवर्तिनी चतुरंगुलरवाताभूमिः ॥ नवानयोर्मध्यक्षुतेनैरंतर्प्य
मुपपद्यते ॥ तथा च अतिः ॥ बाध्यस्यानयोर्नैरंतर्प्यस्य विरोधेन स्मृतिर्बोध्यमात्रमन
नाचरणाय मिति चेन्न ॥ धर्मलक्ष्मीणमबाधात् उपजीव्यत्वात् ॥ आनंतर्प्यस्य
धर्मत्वाच्च मनस्य धर्मित्वात् ॥ यद्यप्यानंतर्प्यं नाचमनधर्मः किंतु वेदादेस्तथा
प्युपजीव्यजातीयतया च मनस्याप्रावाज्यं मतम् ॥ शिष्टाचारोपिवेदमूलः प्र
माणधर्मः ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ अतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्म
नः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतमिति ॥ अतिवेदः ॥ स्मृतिर्ध
र्मशिखरं ॥ तथा च मनुः ॥ अतिस्मृते वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रे तु वेदस्मृतिरिति ॥ सदाचा
रः ॥ सतां शिष्टानामाचारोऽनुष्ठानं ॥ स्वस्य चात्मनः प्रियं वै कल्पिके विषये ॥ यथाग

नष्टिमेऽहमेवावदत्ता हायात्मेष्टेवतियामिका । सम्पकसंकल्प्या । ज्ञातः शास्त्रा
विरुद्धः कामः । यथा मया भोजनव्यतिरेकेणोदकं पातयामिति ॥ एते धर्मस्य मर्त्यमा
लं ॥ एतेषां विरोधे पूर्ववती मस्त्य । मातुलकस्या विवाहाचारश्च न शिष्टाचारः । मातुल
स्य सुताम् दा मातुलं त्रांतयेवच । समानभूयसं चैव गत्या चोदयामं च रेदि निस्यति वि
रोधात् ॥ तथा । यस्मिन् देशे य आचारः पातं य व्यक्रमी गतः । श्रुतिस्मृत्यविरोधेन
सप्तचारः । सप्तचतस्रति विहितकरणं च धर्मजनकं । तथा च ॥ संध्यामुपसंतयेतु निग
तं शंसिषुवताः । विद्वत्पापास्ते याति ब्रह्मलोकमनामय ॥ धर्मराजोऽपि ॥ कृपा राम
प्रकार । च तथा ब्रह्मवरोपक ॥ कम्पाप्रदः सेतुकार । स्वर्गमाप्नोत्यसंशयं । नैदियुरा
ले । पोवापीमयवा कूपं देशे तोय विवर्जिते ॥ रथानयेत्सनरो याति विंदो विंदो शतं स
मा ॥ देवैरेकत्वमनुलं तस्माद्बुद्धिर्जितेतथा ॥ स्कंदपुराणे ॥ अपवर्गपोनरः कुर्यात्स्वर्गं पूर्णं
सुशोभनं ॥ प्रदद्याद्ब्रह्मणेऽप्यः पूजयित्वा यथाविधि ॥ अष्टाभिः सुविचित्राभिः प
ताका चिरलंकृतं पितृस्मरणं यते पश्चान्न हत्यासनरोत्तम इति । विहितशेषाकरणे नि

हिततरणे च पातकं ॥ यथा ह याज्ञवल्क्यः ॥ विहितस्माननुष्ठानानि हितस्मत्स्वसेवनात्
अनियतान्नेन्द्रियाणां नरः पतनमश्नुतीति मनुः । शरीरजैः कर्मक्षेत्रे याति स्थावरतां न
रः ॥ पञ्चार्थैः पश्चिमगतां मानसैरंस्मृतितामिति ॥ ननु विहितवृत्तिरेव धर्मजन
कानतु विहितमिति चेद्दिह पितुल्यमायतया सुवर्णदानं यमानं सर्वार्थं न्यायात् ॥
तत्रा विद्वानमेव हेतु रिति चेद्दि निस्यका जावात् सुवर्णस्य हेतुत्वे दयमाना इपि स्या
दिति चेद्दानस्य संस्कारित्वात् ॥ अन्यथा विधिभ्यामनात्मनाप्यजनकतया कृतेरेव धर्मा
दिजनकत्वं स्यात्तन्मात्रेण ॥ तस्मात्संस्कारिविलेवेन फलानुत्पादने कारणता परस्मि
योक्तिप्रस्तुतप्रधानेकश्रद्धासंपाते । तन्निर्णयः । तत्रा मायुगमनुसंक्रांतियै धृति
प्रतीपाता हं हं कर्तुं तत्रत्यं ॥ समानांगप्रधानत्वात् ॥ अमामन्यादिसंक्रांतिश्राद्धा
नितंत्रेण करिष्य इति संकल्प्येति हेमाद्रिः ॥ युगादिमन्वादिना दशस्य प्रसंगसिद्धिः
युगादि श्राद्धं करिष्य इति कालादर्शकत्वं ॥ महातैव वता दर्शनात्पतंत्रवतां युगम
न्यादिसंक्रांत्यादानां प्रसंगसिद्धिः ॥ दशश्राद्धं करिष्य इति महालयतंत्रवरेव कीर्त्त

नमिति न च ॥ तत्रापि विवाह द्युनेतरं दर्श आद्य स्यापि उल्लेखं तत्र मेव समतंत्रत्वात् । मरु
जयान्वष्टका यो न पूर्वोक्तैः दर्शानि स्तंत्रप्रसंगे वा । दर्शानि सप्ततृतीयाः पितरो देव
ता अपन येस्तु मातृवर्गाः दृष्टानि तिदेवता नैरात । महालयस्य सप्ततृतीयाः पितरगवित्ते
त्येतु मरुहालयेनेतरेषां च दर्शानां प्रसंग एव ॥ देवतैः आत्महातंत्रत्वाच्च । अधिकं त्रवि
ष्टं न तु तद्वा निरिति न्यायेन देवताधिक्येपि विरोधात्तायाच्च ॥ तादृशमहालयपूजार्थं । आ
द्योस्तंत्रत्वं । नवदेवतात्मकमहालयान्वष्टका योरपि तंत्रं ॥ पूर्वोक्ता पराक्रादिका
वने हेतु तंत्रप्रसंगेन स्तः । यथा पूर्वाङ्गानां संक्रांतानां शुक्लपक्षमर्तुनुपुगादीनां
राशिकेन ॥ यथा वा । शुक्लपक्षमनुपुगादीनां पूर्वोक्तसंक्रांत्यात्तु स्मां शगानां
तु नवतितंत्रप्रसंगे वा ॥ एवं वै धृतिपतिपातयोर्माध्याह्निकसंक्रांतेश्च न दर्शो ।
एवमन्यत्राप्यसं ॥ इति आद्य संपाते तन्निर्णयः ॥ अथ तत्पर्यण निर्णयः ॥ तत्रामेयु
गमनु संक्रांति धृतिपातेषु आद्यात्पूर्व तत्पर्यणं कार्यं ॥ पूर्वधुरन्वष्टकासु महालय
य आद्येषु च पतिदिनं प्रयोगं ते वा ॥ अष्टका विकृतिमध्यावर्ष आद्येष्वेव ॥ यत्तु ।

सप्तमान्यष्टके दर्शविकृतित्वात् पूर्व तत्पर्यणं कार्यं ॥ तद्विहृतित्वान्नंगाकारैः ते तत्पर्यण
ननु हानमिति चेत् । तत्रा अन्यष्टका । स्यत एव ह । तिनिपमान्तरमत्वेन तत्पर्यणं चिन्त
त । अकाष्टे स्थितिवद्वचबसलिंगसमवायन्यायेनाष्टकाद्वित्रितयपरत्वेनांत एव
तत्पर्यणस्य विहितत्वात् प्रयोगरत्नादिसंवाहनि ॥ असहस्रान्महालये तदसर्वपक्षे
ते । सहस्रान्महालये परे धरिति । संपाते तु यादृश आद्यानां तंत्रप्रसंगे वा निर्णीतस्तेषां त
त्पर्यणः पितृवैव तंत्रप्रसंगे ॥ आद्यावत्तु तत्पर्यणस्याप्यावृत्तिरुक्तप्रकारेण दावते वा
यत्र महालयदर्शानि आद्यतंत्रानुष्ठानं ॥ तत्र पूर्व दर्शानि तत्पर्यणं कृत्वा आद्यां ते महालय
यत्पर्यणं । यत्र आद्यात्पूर्व दर्शानि तत्पर्यणमभिहितं । तत्र ब्रह्मयज्ञागतत्पर्यणमनंतरं दृश्य
कार्यं । निसतत्पर्यणेन प्रसंगस्तंत्रं वा ॥ यत्तु । दर्श आद्यां तेष्टकालत्येनित्यतत्पर्यणस्य
प्रयोगात् । पातित्वात्समानतंत्रतामाचक्षते ॥ अन्येतु ॥ सद्यस्कालत्येऽपि प्रयोगवहि
र्न तस्यापि तंत्रत्वं ॥ अन्यंगैरन्यंगानां प्रतिप्रसंगसिद्धेः । पशुपुरोडाशावाभ्युप
गमात् ॥ पूर्व तिजोदकं कृत्वा आद्य आद्यं तु कारयेदित्यत्र त्वाप्रत्ययेन प्रयोग

बुद्धिर्नतमंगलनुष्ठानस्मारनलीयात्। तृहस्पतिसंवाहात्तदनुपगमाच्चैदेमविप्र
 योगबुद्धिर्नतमेवांगपर्यकार्यं॥ अतः प्रसंगानुष्ठानमविरुद्धमित्याहुः। तदुक्तं य
 मप्यसत्॥ नित्यं मातृपितृवर्गयोर्द्विजयोर्देवतात्वं द्वाद्यौ सपत्नीकपितृवर्गस्येति
 देवतान्नेहात्॥ अतएव हारिका बिक्रयोरीदकदेवतान्नेमाहायेव॥ संपाते देवतान्ने
 हाच्छास्त्रयुग्मसमाचरेदित्युक्तं॥ यत्र प्रत्यादिकमहालययादोपरे हनितव्यं तं॥ प्रातः
 संध्याते तर्पणं कृत्वा पुनः स्नात्वा शेषमाह्निकं कुर्यात्॥ स्नात्वा तारसमागत्य उपवि
 श्य कुशासने॥ संतर्पयेत्पितृन्सहान् स्नात्वा च स्त्र्यं च धारयेदित्युक्तं संहोत॥ पचु
 आह्वयतर्पणं नंतरं प्रातः स्नानसंध्यादिकमिति॥ ततः संध्याहो नोऽभुचिनि स
 मनहः सर्वकर्मस्वित्यन्यकर्मणि संध्यां विनाऽधिकारान्नावश्याय पातित्वात् पूर्वदिने
 तुष्टेयप्रत्यवरो हणंगस्यापि सूर्योपस्थानस्य प्रातर्होमानंतरमनुष्ठानदर्शनान्नोपे
 क्ष्य। कुशासनतर्पणं तेस्मान्नेचेति द्वयं विधेयं शेषोऽनुवादः॥ सर्वा नि तिश्चाह देवता
 न्ततानीत्यर्थः॥ इतरेषां प्राप्तिप्रसक्तं॥ महालयानां द्विपार्वणकृते तेन नवमीमाश्राद्धस्य

प्रसंगो नेतरयोः यत्र तु महालयया हातं ते तर्पणं चैव देवश्च॥ तत्र आह्वंते तर्पणं कृत्वा वैवैश्व
 देवः। कर्त्तव्यः। अथ मातृपितृवर्गं कर्त्तव्यं तर्पणं कृत्वा वैवैश्वदेवांते ब्रह्मयज्ञकरणे च काम्यं नवतु प्रस
 गस्तत्र वा। वीवारुघ्नं तर्पयेद्विवाहादिप्रयुक्तं सति तिलनित्यतर्पणनिषेधेऽप्यत्रावन्ति
 रितिसंक्षेपः॥ अथ आह्वं विधेर्निरूप्य॥ पत्न्यारजस्वलायां दृष्टाद्विद्यतिपातात्
 निश्चाद्यन्यामेव कार्यलिश्राद्धविधौ विजातीनामामश्राद्धप्रकारितं॥ अमावास्या
 दिनियतं माससंवत्सरादत इति चतुर्ध्वं जीचिंतामणौ हारितौ क्ते॥ माससंवत्सरा
 दते मासिकसंवत्सरिकचिन्नं। नियतं नित्यममावास्याद्विद्यतिपातात्॥ अकरणे
 प्रत्यवापश्च वल्लत्॥ आह्वं विधौ आत्रायां नैवादि॥ अथ लिङ्गः सूवासी च यस्पना
 र्यारजस्वला॥ सिद्धावेन न कुर्वीत अमं न स्पृ विधायत इत्युक्तं नो वाक्यात्। रजस्व
 लायाऽत्रायां सिद्धावेन वृत्तयेद्विजः॥ आमश्राद्धं कुर्वीत मासिकं वार्षिकं विनेति वि
 धौ काविवरणोक्तेः॥ हरेतु जायां नैवैय्यामश्राद्धविधिं प्रवासि विधुराध्याचरेत्
 विजा इति हीपिकोक्तेः॥ पराङ्गरमाधवीये कात्य ३॥ अथ पञ्चमनोती

॥ १ ॥ येन प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ आमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्मिन् नायोरजस्यत्वेति व्याघ्रपादे
 ऽपि ॥ अन्नं वेदशकानां विष्णवे ससुपस्थिते ॥ आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं श्रद्धाः कुर्यात्सि
 देवहीति ॥ एतच्छ्राव्याने तु पात्रं जाते ॥ तथा हि ॥ द्विजस्य देशविघ्नवादिष्टामश्राद्धाधि
 कारः ॥ अस्मत्सु सर्वदा मश्राद्धाधिकारः ॥ एतदुक्तं च वृत्तिः ॥ अस्मत्सु आमश्राद्धं नित्यं द्वि
 जस्य नैमित्तिकमिति ॥ नित्यत्वं चैवं नार्यारतिः ॥ शुचि श्रद्धात्पन्नं तं श्राद्धं क्रियापर इत्यादि
 च चने ॥ अस्मत्सु श्राद्धाधिकारस्य अपि सुमंतुना ॥ न पक्षभोजयेद्विधानसंशयोऽपि च
 हाचन ॥ भोजयन् प्रत्यवायो स्यान्न च तस्य फलं तन्नेदिति प्राह न भोजने निषिद्धं कथं तद्दि
 श्राद्धप्रयोग इत्यपेक्षायामाश्राद्धं द्विजैः कार्यं श्रद्धाः कुर्यात्सि देवहीत्यनेनामान्द्रगु
 णो विधीयते ॥ अथ वा ॥ ब्राह्मणभोजने निषिद्धऽप्यविज्ञेयं नोपयुक्तं सन्निति ॥
 पामान्मेव प्राप्तमिति ॥ गुणस्यामानस्य प्राप्त्या हनुयते ॥ श्रद्धाः कुर्यात्सि देवहीति ॥ अतः
 अस्मत्सु आमश्राद्धं नित्यं अथोच्यते ॥ ब्राह्मणभोजनं तावन्निषिद्धं निषेधश्चातिपूर्वक
 जामिश्रविधिपूर्वका ॥ एवं च विधिनिषेधयोः शास्त्रस्य गम्यत्वात् त्रयोऽश्र

ग्रहणवद्विकल्पः ॥ तथा च ॥ पक्षभोजनं पक्षे आमान्द्रपित्तन नित्यत्वं नित्यं नैतत्क
 रं ॥ रागतः प्राप्तस्यापि कलंजनं क्षणैर्न कलंजनं क्षणैरिति प्रचरति ना निषिद्धत्वात् ॥
 यद्विरागतः प्राप्तवपि विकल्पः ॥ तर्हि कलंजनं क्षणमपि विकल्पेत् ॥ तस्मात्साधकं भ
 रस्यामश्राद्धं नित्यं न द्विजस्येति ॥ आमश्राद्धं सन्नवेऽपि महान्निबंधो व्यासः ॥ इत्याचारो वि
 जांचावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्मिन् नायोरजस्यत्वेति हेमश्राद्धमारु
 अतो निष्कर्षस्तु ॥ पाकसंभवे सत्यमाचारस्यादिश्राद्धं सिद्धाच्चेनेतरथाऽमानेनेति ॥ पा
 काच्चावे द्विजातिनामामश्राद्धं विधीय इति स्मृतं तत्तः ॥ निर्णयसारे त्वकथम
 प्यन्नेनैव दर्शप्रमुखश्राद्धं नामान्नेनेति निश्चयान्निधानं ॥ अत एवोक्तं श्राद्धकलि
 कार्या ॥ मासिकानि सपिंडं च अमावास्या तथा विक्रं ॥ अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य
 नायोरजस्यत्वेति ॥ मासिकानि सपिंडा करणं आग्नीमुत्तदन्नावीत्येकोऽदिष्ट
 पार्वणरूपाण्यावर्षं चोभयश्राद्धानि ॥ सपिंडं सपिंडा करणं श्राद्धं ॥ अमावा

स्यादशश्राद्धं ॥ आदिकं प्रतिवर्षं विधीयमानमादिकश्राद्धं सपिंडं चेति समुच्च
 योरिकरणान्महालययुगादिश्राद्धसंग्रहः ॥ अत्र तु शक्यो निर्धारणार्थः । यस्य ज्ये
 ष्ठादेः कर्तुं नार्थिरजस्य लाजवति ॥ कश्चित्तेन तु तेनैव ज्येष्ठस्य हि नेत्यर्थः ॥ अने
 न नैव कर्तव्यं न त्वामान्नादिनेति च ॥ कलिकाविवर्णः विष्णोर्महिम्नरूपाचार्यव्या
 ख्यानं ॥

॥ ॥ कालादर्शपारिजातयोस्तु स्त्रियारजोदर्शने दर्शश्राद्धमन्नेन तस्मिन्नेवाहुनिपंचमेऽन्धिवेति पक्षांतरमभिहितं ॥
 तदनुसृत्येव मामां सकादित्यश्राद्धमृकमलाकरभट्टनीलकंठदयोऽप्येवं महालयो युगादावपीत्याहुस्तत्रैषा पत्तिरेव ॥ स्वा
 त्याद्यो विशेषादिशेषावगमाच्च ॥ ॥ सत्येव ये केचिन्माससंबत्सरादिते मासिकं वार्षिकं विनेत्याद्येन कथंचनानुरोधेता मासिक
 वार्षिके वर्जयित्वाऽमावास्यादिनियतमित्यादिवाक्ये बलादमायुगमनुकृतिधृतिपातमलया इति पाठक्रमप्राप्त्या य
 साम्यमंगीकृत्या मावास्यादिव्यतीपातां तश्राद्धवशात्परिजोदर्शनादिप्रत्यहे महालयश्राद्धविधिरप्यामां नेत्यभिमन्य
 ते ॥ पठंति च ॥ महालयश्राद्धविधौ यदि विघ्नः प्रसज्यते ॥ दर्शदिवत्तदामेन श्राद्धं कुर्यादसंशयमिति ॥ ॥ ते च महालय
 श्राद्धविधाविति वचनस्य निर्मलत्वात् न ताहं च सपिंडं च गयश्राद्धं महालयं ॥ आपन्नोऽपि न कुर्वीत श्राद्धमा मेन कर्हि
 चिदिति स्मृतिदृष्टेर्लोकलोके ॥ मासिकं वार्षिकं श्राद्धं श्राद्धं सापीश संज्ञकं ॥ न स्यादामान्नविधिना गयश्राद्धं महाल
 यमित्याचारप्रकृतौ स्मृत्यंतराभिधानाच्चोपेक्ष्य ॥ ॥ एवं च सति ॥ ॥ यत्तदापिकाविवरणे भार्या तौ वित्यत्र ॥ पंचमेचेते च क
 रोऽनुक्तसमुच्चयकरः ॥ महालयश्राद्धं भार्या तौ सत्यामेन न कुर्यादिति प्राप्त्युक्तिरुच्यते ॥ महालयगतानां दिनानां सर्वेषां
 मपि मुख्यकालत्वात् महालयश्राद्धमत्र दिने क्रियते तन्मुख्यमेव ॥ तर्हि यत्र दोषशंका तत्कथं श्राद्धं ॥ तस्मान्महालयश्रा
 द्धं भार्या तौ सति पंचमेऽन्धिकां ॥ यस्मै समाप्तेष्वश्विकदर्शनान्महालयश्राद्धकाल इति न संकटं किंचिदित्युक्तं ॥
 यानि च कृपिरामसिकवाक्यानि ॥ ॥ धर्मपत्न्यां रजोवत्यां श्राद्धमापरयाक्षिकं ॥ न कुर्यात्तितत्स्यर्थं कुर्याच्चैतित
 हा भवेत् ॥ रजस्वलायां भार्यायां ये कुर्वन्ति महालयं ॥ तातास्तेषां तत्सासु निराशाः पितरो गताः ॥ रजोवत्यां तु भार्या
 यां श्राद्धमापरयाक्षिकं ॥ प्रमादाच्चैव महालाये कुर्वन्ति हि जातमाः ॥ सधै तेन रकं याति स दोषाः पितृघातकारत्या

हानि ॥ तत्र सर्वत्र स्मृतिव्याख्यात्तु चिरं तेन महानिबन्धानुपादानमलं मृग्यं ॥ प्रत्युता घमहानिबन्धेषु भार्यारजोविघ्नादिप्रस
क्तो मुख्यकाल एव महालय आह्वयः प्रतिपादितः ॥ तथा हि ॥ महालयेतु संघाते भार्यो चेत्पुष्पिणी भवेत् ॥ विदधातु
या कालं आह्वयं तत्र न चान्यथेति गौतममिताक्षरायाः ॥ यथा कालं मुख्यकाल एव ॥ अन्यथा कालो तरेन चेत्पर्यः ॥ नभस्या परपक्षे तु
भार्यो चेत्पुष्पिणी भवेत् ॥ रजोवत्पुष्पिणी तत्र आह्वयः कर्त्तुः विचारयन्निति सदाचारकल्पे ॥ एवमन्यत्रापि ॥ रजोवत्पुष्पिणी यमाश्रि
त्योक्तमधुनाऽशक्तं विषयो ह्युक्तव्यं न्याया बलं वनतः सकृत्पक्षेऽभिधीयते ॥ तत्र निर्णयदायिकायां तु पितृमताहनिषिद्धिदिनेऽ
पि सकृन्महालयः कार्य इत्युक्तं ॥ आवाद्याः पंचमेव ह्येकन्या संस्तुतिं दद्यात् ॥ मताहनिपितृयो वै आह्वयः स्यात्मानवः ॥ तस्य संवत्स
यावत्संतसाः पितरो भूवमित्यागरांशोक्तः ॥ यातिथिर्यस्य मासस्य मताहनु प्रवर्त्तते ॥ सातिथिः पितृयज्ञे तु परजनीया प्रय
त्नतरति ॥ तिथिश्चेदने कर्त्तव्यो विनाऽशौचं यदुक्तं ॥ पितृ आह्वयं कर्त्तव्यं विहितं नैव कारयेत् ॥ अशक्तः पक्षमध्येतु क
रोत्येकदिने यदा ॥ निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्पितृदानं यथाविधीति ॥ कात्यायनोक्तं ॥ किंचात्र व्याख्यानेनारायण ॥
पूजनीया प्रयत्नतरत्यनेन पर्याप्तिकाखिलमहालय आह्वयः पुण्यं पक्षे वाऽशक्तः सदा ननु पुण्यं नतः सकृन्महालय आ
ह्वयः प्रसक्तः ॥ तस्य संवत्सरे यावत्संतसाः पितरो भूवमित्या घने वा विशिष्टं पुण्यं पालं भाति तिथावेवाश्रयं महालय आ
ह्वयः कार्यमिति सूचितमिति ॥ एवमेव तिथिश्चेदने कर्त्तव्यो विनाऽशौचं यदुक्तं ॥ यत्रापि आह्वयं विवेचने सत्यं तत्र न च व्याख्यातः ॥
आशौचं विना मृतिजनि निमित्तकं शौचादते ॥ तत्र सत्यादिश्राद्धाणां सदा ते वाचनिकत्वेन अभिधानात् ॥ यदुक्तं यापकक
र्त्तुं भार्यारजस्तुला वा रोगिणी वा गर्भिणी स्तुतिं दद्यात् ॥ स्तुतिः ॥ दः आह्वयः प्रत्येकं कालं तरे यत्र व्याप्य भवित्रे वा त्रन
वाचनं सति रित्या घने कविधस्तु कथा ॥ तिथिश्चेदस्ति तिथिः क्रमो न कर्त्तव्यः ॥ महालयऽप्याह्वयः रजो दोषादि सं
भवे ॥ अतिः क्रमस्य दिनमध्यः मृत्तुताति आह्वयं द्रिकायां भार्योक्तं मृत्तुतादौ अवगात् ॥ अतएव प्रयोगपरिजात

भगवद्भक्त्यादि घृष्टिना रदः ॥ रजस्तुलायां भार्योक्तं स्यादयः परित्यजेत् ॥ सवै नरकमाप्नोति यावदाभूत संवत्सरे भविति ॥
क्षयाह मताहः ॥ सच ॥ मताहनिपितृयो वै ॥ मताहेतु प्रवर्त्तनरत्यादिवाक्यं आह्वयः स्यादयः सवै संवत्सरे भविति ॥
पाक्षिकमतिथ्योः कालनिर्णयतः प्रादानेन्यायसाम्यवत्स्वरूपे व्याख्या विविधः ॥ तत्र विधीयमानं आह्वयः ॥ वार्षिकमताह
वमापरपक्षिकं मताह आह्वयः स्यात् ॥ यः परित्यजेत्पुण्यं दिवसेन कुर्यात् ॥ अन्यत्स्य ह्यर्थमिति प्रयोगो गतः ॥ यत्पुनि
र्णयसिद्धो ॥ अत्रापरपक्षे आह्वयः कर्त्तव्यः कालमाह्वयः शौचं यमः ॥ हं सेकन्या सुवर्षे स्पृशा केनापि गृहे वसन् ॥ पंचम्यं त
तो दद्यात्पुनरपि पक्षयोरिति ॥ आश्विने ह्यस्य पुण्यं पंचम्यं मध्य इत्यर्थः ॥ तत्राप्यसंभवे भविष्ये ॥ ये यदा पान्ति ताराज
न् रव्यात्पंच दशाभुवि ॥ तस्या दद्यान्तं चेदत्तं पितृणां च महालय इति ॥ तत्राप्यसंभवे नारते ॥ यावत्पुण्यं कन्या तु लयाः क्रमादा
स्तुतिं दद्यात् ॥ अन्यं प्रतपुरं तावद्द्विषं यावदागतं रति ॥ आह्वयः ॥ अश्विके समतिक्तां ते पितरो देवतैः सह ॥ निधुस्य प्रति गच्छ
ति शापं दत्वा सुदारुणमिति ॥ तत्संतता शौचं सदा तदेव विप्रवादिमहविधुरयशाच्छ्राद्धाकरो ज्ञेयमित्यविप्रतिपत्तिः ॥
यश्चातु कर्णवचनं ॥ आह्वयः कर्त्तव्यः पितरः पंचमेव समाश्रिताः ॥ तस्मात्तत्रैव दातव्यं दत्तमन्यत्र निष्कलमिति ॥
तत्सकृत्कर्त्तव्यं ॥ इदं जातु कर्णवचनं परपक्षे आह्वयः कर्त्तव्यः फलतिशयमात्रपरमिति केचित् ॥ तदाशयं न विप्रः ॥
यत्पुण्यं कर्त्तव्यं दिभिर्विकल्पितं ॥ भार्यारजस्तुलायां भार्योक्तं स्यादयः सवै संवत्सरे भविति ॥ कथमपि
प्राका संभवेत् सकृन्महालयं दिनां तरे स्मृत्वा पाककन्या सत्या कुर्यादिति ॥ तत्र तत्प्राथम्यं विप्रतिपन्नं ॥ समानुरोधित्यात्
॥ यानि कानि च संश्रुतं ॥ महालयं यदा आह्वयः भार्योक्तं रजस्तुला ॥ महालयं न कुर्वीत नार्द्धि आह्वयं तथैव चेत्प्रादनि ॥ तानि
सर्वान् पुत्रस्त्रीकर्त्तव्यं महालय आह्वयः आह्वयः गोचरतयोपमुञ्चत इत्यविरोधः ॥ यदपि कालनिर्णयदायिका विवरणे भार्यो

तौ विसृज्यैव ॥ सपिंडीकरणं साग्निकेन श्राद्धं भार्यातीसतिनियमतो द्वादशाहं पिंडं चित्तयज्ञान्वाहार्यकथं काय्यो निर-
 ग्निकस्तरवादिनः ॥ द्वादशाहं मासं घनेकस्तरघोत्तरभाविमुखकालांतराधिकारित्वा दामेनापिसापिंडं भार्यातीसति-
 द्वादशोऽहिनकुर्वीदिति रत्नाकरनिबंधोऽस्तीति ॥ एवं घृचनान्यत्राप्युक्तं ॥ तदपि स्मार्त्तमलमानाभावान्मासि-
 कानि सपिंडं च श्रमावास्यातथाष्टिकं ॥ अनेनेव तु कर्तव्यं यस्य भार्या रजस्वला ॥ मृता ह्येव सपिंडं च गयाश्राद्धं मरुत-
 यं ॥ आपनेऽपि न कुर्वीत श्राद्धं मानेन कर्हिचित् ॥ मासिकं वार्षिकं श्राद्धं श्राद्धं सापिंडं संज्ञकं ॥ न स्यादामानविधिना ग-
 याश्राद्धं महालयं ॥ सपिंडीकरणं दर्वी कपली यदि रजस्वला ॥ सपिंडीकरणं कार्यं न रजोदोषभागेनैव ॥ वक्तुं परि-
 ग्रहे दुष्टे रजसा सह पिंडं ते ॥ मासिकेष्टाष्टिके चापि न रजस्तत्र दोषकृत् ॥ अपि शृणुन्महालयं मनुयुगादपि पि-
 त्यर्थः ॥ कर्तव्यंऽपि मृतस्यापि भार्या चेत्पुष्पाणि भवेत् ॥ संसर्जनादि निश्चितं श्राद्धं नानि चिद्व्यप्य ॥ संसर्जनं सपिंड-
 करणं ॥ रजस्वला गतः कर्त्तव्योऽपि श्रोः कर्षुकमाचरेत् ॥ रजस्वला गतः कर्त्तव्यो भर्तुस्तन्मसमाचरेत् ॥ कर्षुकं सपिंडीकरणं
 पित्रोः कर्षुकमित्युपलक्षणं ॥ तेन पितृव्यादानं महालयमासिकाष्टिकादिसह्यं श्राद्धान्याचरेदित्यर्थः ॥ सपिंडनादि श्रा-
 द्धेषु यदि स्त्री रजस्वला ॥ श्राद्धं कुर्याद्यथाकालं सुतः कर्त्तव्यं चांगनेति श्राद्धकलिका स्मृतिवचनविशेषाच्च नरो विष्णुः २५
 यत्र कदा श्राद्धकालो वाचने ॥ मासिकानि सपिंडानि श्रमावास्यातथाऽष्टिकमिति पाठोऽंतरं ॥ तत्राप्ययमेवार्थः ॥ तथा-
 हि ॥ अश्वी श्राद्धं चि ॥ सपिंडं सपिंडीकरणमस्ति प्रागं ते च युक्तं तया येषां पादौ केदिष्टरूपाणामासिकानां ॥ त-
 नि सपिंडीकरणं युक्तं त्वर्थः ॥ अथवा ॥ ब्रूतुं मां ॥ सह्यं पुं देवतेति विशेषणं रूपव्याख्यानं तु युक्तं स-
 हं ॥ मासिकानां कथं चिदप्यपि उक्तं प्रमाणं भावत ॥ कानि या सपिंडान्यपि उक्तं चेत्साक्षेपेन था वक्तुं मशक्यं ॥

॥ सत्यमेव भार्यातीसतिन सपिंडीकरणं मित्याग्रहवलादिदं विशेषणमेव स्वीकृत्य ते केचिदविचारितास्तत्रा-
 पिनवास्तवार्थेति किंचिदुपनिरेव ॥ कथं वेत्तुयोगे ॥ स्मृत्युक्ते ॥ मासिकानां कलिकावाये ॥ यस्य कर्त्त-
 भार्या रजस्वला भवति ॥ तन कर्त्तव्यं श्राद्धं मासिकं श्राद्धं मन्त्रे नैव सिद्धं नैव कर्त्तव्यं ॥ तु शृणु तद्दिन एव ॥ इत्यर्थ-
 सिद्धादिदमत्र विभाव्यते ॥ सपिंडीकरणं स्यात्तत्पुं मुखकाले चि कीर्तितं तथा हि हित षोडश श्राद्धात् भाव पक्ष-
 ॥ पूर्णं संवत्सरे पिंडः षोडशः परिकर्तितः ॥ ते नैव च सपिंडं ते नैव श्राद्धं मिष्यत् इति वचनात् ॥ पितुः सपिंडीकरणं वा-
 र्षिकं मृतवासर इत्युक्तं ॥ स्मृतेश्च निर्णयसिद्धादि निबंधेषु मृता हे सपिंडीकरणे नैव वार्षिकसिद्धिरिति हेमाद्रिरिति ॥
 एवं च सति येन सपिंडीकरणेन वार्षिकं श्राद्धं सिद्धिस्तद्वार्षिकं श्राद्धं रूपं सपिंडीकरणं भार्यातीसत्यपि ॥ भर्तुः श्राद्धं पंच-
 मेऽहिनकुर्वीत भार्या रजस्वला ॥ पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मृताहनिष्पत्तिर्यत इति देवयज्ञिकनिबंधविधानात् तद्दिन एव क-
 र्त्तव्यं ॥ अत्रापि रजस्वलायां भार्यायास्तथाहं यः परित्यजेत् ॥ सत्वेन रक्तमात्रेति यावदाभूतसंज्ञयमिति प्रभृतिमहा-
 दोषश्रवणमिति ॥ ननु यदाहं ते सपिंडं न क्रियते ॥ तदाग्रे लत्कालासंभवे सतीदमुचितं ॥ नाहमधेऽहं मासैक-
 नासं श्राद्धं दत्तं तरोत्तरं सपिंडीकरणं कालांतरवत्सु द्वादशाहं दिकाले चिति ॥ चेत् ॥ महाश्राद्धोऽस्ति ॥ ॥
 अहमधे द्वादशाहं सपिंडं नासंभवेऽहं मासाद्युत्तरोत्तरं कालांतरवत् ॥ वर्ज्यतेऽपि मृता हे सपिंडीकरणं संभवेत्तु-
 तर् ॥ सपिंडीकरणं श्राद्धं सुतकालेन च कर्त्तव्यं ॥ श्रोत्रे हस्ते च रोहिण्यां भैत्रं भेवा समाचरेदिति श्री भगवद्गीते श्राद्धं म-
 र्त्तकालादशेषं श्राद्धं श्राद्धोत्तरं ॥ अहं रूपकालांतरं संभवात् ॥ कालांतरं विचारं स्वहृदयेऽहं ते चाप्य-

२६

शौचातिदेशोपस्थाद्यप्यतविषयोऽपुत्रस्त्रीरजोदोषाद्यप्यतविषय इत्यनवद्यं ॥ एवं तत्पदार्थेने सत्यादि कथां तु
भायीरजोदर्शने के मुक्तिकन्या येनाने नैव तद्दिनावस्थादित्यभिप्रेत्य मानि वचनानि ॥ तत्र तावदेव याज्ञिकनिबन्धे ॥
भर्तुः श्राद्धपंचमेऽनिकुर्याद्भार्यारजस्वला ॥ पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मताहनि शुचिर्यत इति ॥ मशचिरपि ॥ अथ न
निश्चयवासाच यस्य भायीरजस्वला ॥ अथामश्राद्धं प्रकुर्वीत न तत्कुर्यात्स्मृते ह नीति ॥ कात्यादर्शः पि ॥ रजस्वलाग्नौ ॥
नग्निर्विदेशस्थोऽथवाऽष्टिके ॥ दर्शदाविद्यनामेन तन्नेन श्राद्धमाचरेदिति ॥ कास्मीजिनिरपि ॥ आपन्नोऽप्यादि
कं नैव कुर्यादामेन कुत्रचित् ॥ अथ नैव तदभायां तु हस्ते वा हरिवासर इति ॥ माधवीयजोगातिवचनात् ॥ पुष्पवत्स्वपि दारेषु वि
देशस्थोऽप्यनग्निः कः ॥ अथ नैव वाष्टिकं कुर्यादश्रावामेन न कचिदिति ॥ अथ यत्रापि ॥ विदेशगोवा विगताग्नि कोवा
रजस्वलाया मपि धर्मपत्न्या ॥ श्राद्धं मताहं विदधीत पाके नो मे न श्राद्धं न तु पंचमेऽनिति ॥ अथ भगवद्भस्करे यदुक्त
यत् ॥ पुष्पवत्स्वपि दारेषु विदधीत लोकातिवचन ॥ तद्वाराण पुष्पवत्स्वनिमित्ते वाक्यांतरात्पंचमदिनरूपेऽनेनैव कु
र्यादिति वमामहमपरि संख्यामात्रार्थं न मततिथिरूपकालविषयः ॥ यत्तु तस्यैवापि संग्राहकं विदेशगोवा विगता
ग्नि कोवेति पौरुषेयं वाक्यं ॥ तदपि ॥ मताहं धर्मपत्न्या रजस्वलाया सत्या ॥ श्राद्धमानेन ॥ हे श्राद्धं अपि तु ॥ पंचमे
ऽनिकुर्यादिति दधीत त्वेव व्याख्येयं ॥ यत्तु परिजातादौ ॥ मासिकानि सत्पि नानाति वचनं ॥ तदपि ॥ अथ महेमपरि संख्यामा
त्रार्थमिति ॥ तत्तु पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मताहनि शुचिर्यत इत्याद्यने कवाक्यविप्रतिपत्तेः ॥ अथ ग्राहिकता न्याये
न रजस्वलायां भायीयां ह्यवाहयः परित्यजेत् ॥ सर्वे नरकमाप्नोति यावदा भूतसंज्ञव मितिरजस्वलायां गनस्यैव मु

२६

३

रज्यश्राद्धदिनाति क्रमेण महादोषस्मरणं ॥ नादरणां यं यत्तु मशचिवाक्यं ॥ आष्टिके समनुप्राप्ते यस्य भायीरजस्वला ॥
पंचमेऽनित्यं न तत्कुर्यात्स्मृते ह नीति ॥ श्राद्धं तदन कर्तव्यं पंचमेऽनिति बोधराशी ॥ तदपुत्रस्त्री कर्तृक श्राद्धगोचरं
॥ अथ पुत्रा तु यदा भायी संप्राप्ते भर्तुराष्टिके ॥ रजस्वला भवेत्सालुकुर्यात्तत्पंचमेऽनिति श्लोकगोतमोक्तेः ॥ अथ तत्र
प्रभासत्वे ॥ श्राद्धस्यानुचतुर्थे ॥ निश्चातानां रजस्वला ॥ देवे कर्मणि पित्रे च पंचमेऽनिति शुभ्यतीति ॥ न न्यशु
द्धत्वा देव तत्र पंचमदिने ॥ यत्तु कर्तृक श्राद्धे प्रासादं वचनमप्रयोजकमिति चेन्न ॥ अनुपनाताः स्त्र्याशुश्राद्धमिति
जाकारयेयुः ॥ स्वयं वा ॥ मंत्रकं कुर्यादिति स्मृत्यर्थे सारात् ॥ गर्भिणी स्तुति कादिश्च कुमारो वा यरो गिता ॥ यदा शुद्धा तदा
मेनो न कारयेत्त्रयता स्वयमिति चतुर्वर्गं चिंतामणौ भविष्योक्ते श्राद्धं न्य द्वारा प्राप्तराणि निवृत्त्यर्थं वाचनस्य ॥ आशौ
चोत्तर श्राद्ध कर्तव्यतावेदकानेकवचने वैयाख्या ॥ अतः पूर्वोक्त मशच्युक्तेः कर्त्रीपत्नी रजस्वला भर्तुर्वा त्वे चिद
प्यविल श्राद्धसामान्य पंचमेऽनिकुर्यादिति वाहं ॥ अथ ॥ सहाहा त्पितृदेवानां भवेद्योग्या व्रताच्च न इति व
चनं ॥ तन्निःशेशरजो निवृत्तिविषयं ॥ इति हेमाद्रितराखिल महानिबन्धसिद्धांतः ॥ हेमाद्रिस्त ॥ श्राद्धा
दौ सर्वत्रापि पत्न्या सममेव यत्करिष्ये दारा तस्या रजो दुष्ण्यां मुरय्यदिने तन्निवृत्तेरेक भायी गपूर्वी कर्मरा सुक्तेः ॥ पंच
मेऽनिश्राद्धं कार्यं ॥ भायीतरविषयान्ते तु पुष्पवत्स्वपि माधवीयजोगातिवचनात्तद्दिनावस्था श्राद्धकार्यमित्या
ह ॥ कालानि लोच्य दीपिकायामपि ॥ भायीर्त्तु सति पंचमे च दिवसे स्यादग्निं कं मासिक पक्षा नैव कुभाय कस्तव
धि कृते पत्न्यंतर इति ॥ कुर्यात्तद्विषयं स्वमुख्यदिवसरति ॥ सहाधिकारः सहाश्रुत्यावे कफलश्राद्धेन वापाक क
र्तव्येन वेत्यनुयोगे ॥ नाद्यः ॥ पाणिग्रहणादिसहायकमस्तु तथा पुण्यफलेषु चेत्तस्य दर्शपूर्णमासाद्यग्नि साध्यकर्म

विषयत्वेन सामपरोक्षेति च यत्र द्वाप्युक्तं स्पष्टं च न स्पष्टत्वात् तदभावाच्च ॥ तथा हि श्रीभगवद्भास्करे ॥ यद्विधिः प
 तुः पत्न्या हवनीयत्वादिकामनयाऽधानेऽधिकारः सिद्धस्तद्वक्तुं विधत्तयेव कर्मनिर्वाहं तस्याऽप्युक्तविधौ परि
 कल्पेन परिजिह्वया सहाधिकार उपपद्यते तस्याऽप्युक्तविधौ तत्त्वकामनायां तु न सहाधिकारः ॥ अत्रैव अधिकारिके केवल
 मज्यावेक्षणोक्तत्वेन मात्र तस्याऽप्युक्तं देवित्वेनोपादे ॥ एवमाहवनीयविधौ पुनरुक्तं मासदि विधिपत्न्याः फल
 कामनायां सहाधिकारः तदभावात् पत्न्याधिकारः ॥ पत्न्यास्तु केवलं मात्रावेक्षणोक्तत्वेन मात्राधिकारः ॥ मंडने
 तैत्तुल्य एवाधिकारः ॥ अधिकारोऽपि वैषम्यधिकारगते साम्ये वैषम्योक्तोऽप्येतदप्रायेण ॥ न च भर्तुः कामनाभावे
 नाधिकारे पत्न्याश्च तत्त्वेनाधिकारे पतिविना तस्यावकेषले प्रयोगोऽस्तीति वाच्यं ॥ अपूर्वविधाकल्याणोपादेवात्र ॥
 पत्न्युक्तं रोगनाशेष्ट्यादिव तस्याऽधिकारे विनाप्यप्रतिषिद्धोऽधिकारः ॥ न च फलसाम्यधिकारिष्यप्यपि प्रतिश
 ष्टात्पत्न्यादेशोऽप्युक्तपत्न्याभ्यां पत्नी शब्दे सिद्धे यस्मिन् प्रयोगे तस्याऽप्युक्तवेक्षणोक्तत्वे ॥ तन्निरूपिते एवोप
 स्थितिजायवात्पत्नी शब्देनाधिकारो गम्यतरति वाच्यं ॥ पत्नी भर्तुर्धनरूपी पत्नी पुहितरश्चैव ॥ अस्तु तत्पितुः
 पत्न्युक्त्यादिषु पत्नी शब्दस्य फलसाम्ययोग्यतामात्रे दर्शनात् ॥ पत्न्युक्तं रोगनाशेष्ट्यादेव तस्याः फलोपधानास
 भवेन योग्यतामात्रस्यावश्यमंगीकार्यत्वात् सर्वत्र योग्यतयेव निर्वाहो द्रव्ये द्रव्यकृत्यमेव ॥ किंच ॥ सद्यत्रापि
 भुज्यमान एव फले तत्काम्यरूपधिकारोपहितं क्रतुप्रयोगादेतु योग्यतामात्रमेव फलोपधानं योग्यतायच्छेद
 के परमं सुगमं ॥ यथावदस्यापि सर्वत्राहं एतत्तज्जस्येक्षत्रियत्यादावभिहातात्त्वमिति न कश्चिद्विशेषः ॥
 निराणयि चेदं तत्रैव तेनाध्ययनवादे संप्रपंचमिति नेह विस्तरः ॥ पत्न्याधिकारिकेषु तु वृत्तिरमात्रा नृणां देव

येषु तस्याऽप्यधिकारः ॥ प्रतिसंवत्सरं कार्यमातापित्रोर्मतेऽनहनि ॥ पितृव्यस्याप्यपुत्रस्वभातुजैश्चैव हस्ते वहाति सं
 वधिकपितृव्यादिपदगर्भदेवीपुराणादिवचसां प्रत्यवत्तेः ॥ अधिकारभावे च तदुक्तं साहित्यं तं गर्भस्त्वेतेव गलितमिति
 कथंचनार्थतरसत्वेऽधिकारः ॥ ज्येष्ठयानविनेतरेति नियमात् ॥ न च द्वितीयः ॥ अविभक्तेषु बंधुषु कश्चिद्विशेषः
 सुराघाशौ चादिनाऽभुक्त्येऽप्यधिकारः ॥ न च चरमः ॥ अजितनिर्देशस्तुति कारेण एषादिधर्म
 करणप्रतेः ॥ अपारभे तनवैः पात्रैरन्तरेभ्यश्च बांधवैरिति देवलोकावात्मने पदादात्मने बांधवानां च पाककर्तृत्वे तस्याविप्रति
 पत्तेश्च ॥ अथ च ॥ तत्तत्तानि यथाचाशुसाताजनकं नदिनीति प्रपु पुराणलिंगात्प्राशस्त्यभाष्यं विहितं पाकस्योच्यते
 यन्न तत्कस्याप्यनिहं ॥ तेनैव तद्वचनं सुत्पाद्यभावात्पूर्वोक्तवचोधिरोधाद्यर्थित्वेन देव ॥ यद्यपि ॥ आदीध्याह्नि
 सं प्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला ॥ आह तत्र न कर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेहनाति श्लोकगतमातेः पादोऽन्यथादर्शितः ॥ तद्वशान्मा
 धवीयेषां सातरमुक्तं ॥ तेनापि न तदभिप्रेतार्थमिति ॥ यस्य व्रतस्यैवार्थात् ॥ तेनात्र देवमात्रं ब्राम्हणेति वक्तव्यं ॥
 पि नोच्यत इति निर्णयसिद्ध्यादिप्रत्यग्रानेकमहानिबन्धराकांक्षित्यलमतिं घसंगानुप्रसत्ता ॥ अहं तमन्यीयते
 ॥ ॥ पर्येषुः आह स्वपितृपितृयज्ञतंत्रत्वात् तस्य पत्न्यमालं न कर्तव्यं कर्तव्यमते पर्येषुः प्रभृति आह त्रयमने
 नैव ॥ ॥ सतकेतुदर्शादिव्यतिपातां तज्जाहानां लोपः ॥ सतकं ते प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ न पुनस्तच्छ्राद्धकरणं ॥
 महालयेतु यथासंभवं पंचमादशम्यादिपक्षमवलं ॥ व्याशौचादिना सूर्याऽपरप्राति क्रमेणावह्नि कर्मज
 मंसक न्यहालय कुर्यादित्युक्तं प्राक् ॥ ॥ अहंकाऽप्युक्तं न्यतमे मासे सहाय कुर्यात् ॥ ॥ षोडशमहालयम्या

नामेककर्म॥ प्रतिपद्यारंभोत्तरं द्वितीयाभ्यामाभ्युदयश्च प्रयोगमृत्विजाकारयेत् ॥ ॥ पक्षांतरे प्रक्रांतरेऽपि
 कृतकान्ते प्रायश्चित्तमेव ॥ ॥ अथ षष्ठांशवती आहुकर्म शक्तावमाभ्याहं ॥ भाद्रपदा मावास्यायामन्यस्यावाति
 थौसकृन्महालयं यथा विभवं पंचम्याघन्यतमपक्षेण कार्यं ॥ ॥ अत्र विशेषांतरं प्राग्गीवसंहितायां ॥ ॥ यदि क
 र्तुमशक्तः स्यात्पक्षमाहानिषोडश ॥ महालयद्वयं कुर्यादमायां च मृतेरुनाति ॥ महालयनामसकृन्महालय आ
 हुद्वयमित्यर्थः ॥ ॥ तदा ह्याघ्रापादोऽपि ॥ ॥ अशक्त्यावाधवाविद्वेः आहानि दश पंचच ॥ अकृता निवृत्तान्ते
 व ह्येतेऽमायां महालय इति ॥ सकृन्महालयं कृत्वा ह्यमायामपि कुर्यात् ॥ महालयं फलं स ह्यहानि नवसप्तचे
 त्यादिव चेनांतरावगमादिरापरपक्षेणोडश आहानि संभवेत्कलसिद्धयर्थं मृत्तित्थो दर्शयिष्ये सकृन्महालयं कुर्यादि
 त्याशयः ॥ ॥ अथापरपक्षमधो षोडश आहानि ह्यनुष्ठाना संभवेत् ॥ ॥ यातिथिर्यस्यास्य मृता हेतु प्रवर्तते ॥ सति
 थिः पितृपक्षे तु पजनायाप्रयत्नतरत्यादिवाच्यं शास्त्रमृत्तित्थो सकृन्महालय आहुचिकीर्षी कृत्तित्थावेव वार्षिक आहु
 वाहौक्यं सकृन्महालयः कथं वै वार्षिक आहुमिति संदेहे ॥ ॥ सदाचारकल्पेका एवः ॥ ॥ नैकस्मिन् दिवसे स्यात्तं क्षया
 हापरपक्षिके ॥ स्यात्तु यश्च कथाकालस्यान्ते परपक्षिकमिति ॥ यथाकालं मृत्तित्थं वैवक्ष्याह आहुनित्यर्थः ॥ ॥
 ततश्चापरपक्षिकं सकृन्महालय आहुमपूरपक्षमध्य एव यस्मिन् कस्मिंश्चिदिने स्यात् ॥ यातिथिर्यस्यास्य
 त्यत्र ॥ यस्य मासस्य पितृपक्षमिति रित्तत्रयोविंशतिपक्षात्मकसौर्ध्वकादशमासान्यतममासस्य स्यात् ॥ ॥

रदमपि चापरपक्षा मावास्या रूपक्षाय आहानि रित्तं तत्रांत्य प्रतिपदाद्यखिलतिथि क्षयासह आहु विषयः ॥ ॥ तेना
 परपक्षमावास्यायां चेत्क्षयाह आहु तदापक्षमध्य यस्मिन् कस्मिंश्चिदिने सकृन्महालयं आहुं प्राक् कृत्वा यथाकालं
 क्षयाह आहुं कर्तव्यं ॥ अत्रापरपक्ष एव महालय आहु पक्षविशेष अवगातः ॥ तदति क्रमेण ऋग्विधाने प्रायश्चित्तकृते
 श्रेयभिन्नेनार्थसिद्धिः ॥ ॥ षोडश आहान्यनुष्ठानं ते चेत्तदा प्रतिपत्प्रभृति ह्येकां वर्जयित्वा चतुर्दशमिति विशेषांत
 रसत्या चतुर्दशी वर्ज्याः ॥ ॥ सकृन्महालये वर्ज्यतिथ्यादिकं पृथ्वी चंद्रोदय प्रयोगपरिजातादुक्तं ॥ ॥ कसिह ॥ ॥
 नंदयां मार्गवदिने चतुर्दशं त्रिजन्मसु ॥ एषु आहुं न कुर्वीत गृहीपुत्रधनक्षयादिति ॥ वृद्धगार्ग्यश्च ॥ प्राजापत्येणौ
 मेचपि अर्ह्यं मार्गवेतथा ॥ यस्तु आहुं प्रकुर्वीत तस्य पुत्रा विनश्यतांति ॥ ॥ अस्यापवादो हेमाद्रौ पृथ्वी च — चेच
 अमापाते भरण्यां च द्वादशपरपक्षमध्यके ॥ तथातिथिचवारचनक्षत्रं न विचारयेदिति ॥ ॥ पराशरमाधवाय प्रयो
 गपरितमदपरिजादिषु प्येवं ॥ ॥ मृताहनिषेधस्य च कारत्वरूपपक्षे ॥ चतुर्दशमा मृताहेत्यस्यामनिषिद्ध
 यां तत्प्राक् तनायामुत्तरस्यावाति थौ सकृन्महालयं कुर्यान्न तु चतुर्दशमिति निर्णयप्रकाशादुक्तं ॥ ॥ नि ए
 यदपि कायां तु पितृमृताहे निषिद्धदिनेऽपि सर्वनिषेधापवादात्सकृन्महालयः कार्य एवेत्युक्तं ॥ ॥ रदं प्रागप्युक्तम
 नार्थान्तरवशादनुद्धृतं ॥ यत्तानां तु द्वादशमास एव ॥ यत्तानां च वनस्थानां वैष्णवानां विशेषतः ॥ द्वादशमा विहितं आ
 हुं कृत्वा पक्षे विशेषतरतिस्मृतं ॥ ॥ अहंकाशक्षौमाद्यमास एव ॥ ॥ तत्राप्यशक्तावहंमी आहुमेव कुर्यात् ॥ वै
 श्वदेवमाहिताग्निभिर्भोजनेन आहानात्प्रागेव कुर्यादनाहिराग्निः ॥ आहुशेषेणांते कुर्यादिति ॥ ॥ अत्र सर्वत्रे विधा

२॥ एकवाक्यानि न्याया श्रुत्येव प्रसिद्धा एताः ॥ अगो रव भया तद्वि लेखनो पराम इति दिक् ॥ ॥ हेमद्रिकल्पकु मासा परा
 कर्मस्यार्थसार स्मृतिचंद्रिका दीन ॥ मित्तल्लरादी स्ववलोका यलादयं कृतः ॥ आरुविशेष निर्णयः ॥ १ ॥ यो यथादपि
 कैरवादपि सुधासिंधोरपी दोरपि आखंडादपि पंकजादपि सरस्वत्याः स्वरूपादपि ॥ केलाशादपि मौलिकादपि श
 रत्ताशत्रुचाशदपि ॥ भूलोके हरहासकाशविशदायत्कीर्तिरुज्ज्वलते ॥ २ ॥ ये केचिदत्र समुपानपि दूषयन्ति संते
 ॥ प्रसन्न इति तेन विचारणीयः ॥ ये तु प्रगल्भ मनयः श्रमण श्रुयेणां लोकेषु ते कतिमिमां भवधारयंतु ॥ ३ ॥
 ॥ इति श्रीमदनवद्याखिलविद्यातत्त्वविद्योतमानधरा मरावायावतसक श्रीचातुर्य धरम दृगाचिदसरिसुतु वि
 द्भूजमणिशिवभट्टकृतो धर्मशास्त्रसारेषण्यवती आरु निर्णयः ॥ ॥ श्री ॥ श्री ॥
 स वत् १८ ५३ वर्षे नृपाद्रूपतिश्रीमत्तशालिवाहनत्त कृतशके १७७९ प्रवर्तमाने फाल्गुने ५ लेखीद

218

२॥